

سقوط ۲۱

مقدمه ای بر

علل و عوامل درونی و برونی سقوط شاهنشاهی ساسانیان

نویسنده و گردآورنده:

دکتر محمد حسن بردبار

به کوشش: دکتر آرش بردبار

کتابخانه ملی و اسنادخانه ایران

بردیبار، محمّد حسن، ۱۳۲۱ - ۱۳۸۳	سرشناسه
مقروط ۲۱: مقدماتی بر علل و عوامل درونی و برونی سقوط شاهنشاهی سلسلای نوریسنده و گردآورنده محمّد حسن بردیبار؛ به کوشش آرش بردیبار.	عنوان و نام پدیدآور
تهران: دانشگران محمود، ۱۳۹۲.	مشخصات نشر
۲۰۶ص.	مشخصات ظاهری
۹۷۸-۹۶۴-۷۹۹۲-۵۸-۹	شابک
نیپا	وضعیت فهرست نویسی
ایران - تاریخ - سلسلای، ۲۲۶ - ۶۵۱م	موضوع
ایران - تاریخ - حمله اعراب، ۱۲ - ۱۳ق.	موضوع
ایران - تاریخ - پیش از اسلام	موضوع
بردیبار، آرش	شناسه افزوده
۱۳۹۲ س/ب/۰/ DSR	رده بندی کنگره
۹۵۵/۰۳	رده بندی دیویی
۳۲۱۵۲۲۴	شماره کتابشناسی ملی

دانشگران محمود

نام کتاب: سقوط ۲۱
نویسنده و گردآورنده: دکتر محمد حسن بردیبار
ناشر: دانشگران محمود
طرح جلد: لیدا پورغفاری
چاپ: حامد مهردادیان
نوبت چاپ: چاپ اول
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
تاریخ انتشار: ۱۳۹۲
قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۷۹۹۲ - ۵۸ - ۹

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
دیاچه	۲۱
بخش نخست - علل و عوامل سقوط سلسله ساسانیان	۲۳
باب ۱ - علل و عوامل درونی سقوط سلسله ساسانیان	۲۳
فصل اول - علل و عوامل اجتماعی سقوط سلسله ساسانیان	۲۵
الف - تشکیل طبقات ، ایجاد مرزبندی و تشدید تضاد طبقاتی	۲۵
۱- تقسیم طبقاتی جامعه	۲۵
۲- درجه بندی درباریان و اشراف	۲۶
۳- درجه بندی طبقات	۲۶
۴- تشدید روزافزون شکاف و تضاد طبقاتی	۲۷
۵- وضع طبقه بی نام و محروم زنان	۲۸
۶- اثر تقسیم طبقاتی بر اوضاع جامعه و سقوط	۲۹
ب - تمرکز قدرت در خانواده های ممتاز	۲۹
۱- هفت خانواده درجه اول	۲۹
۲- وظایف و قدرت خانواده های ممتاز	۳۰
۳- افزایش ظلم و جور خانواده های مقتدر بر زیردستان	۳۰
ج - انهدام مغزهای موثر و رجال متفکر و برجسته کشور	۳۲
۱- سپردن رجال به قلعه فراموشی	۳۲
۲- نابود کردن سرداران با کفایت	۳۲

۳۳	د - رواج ارتشاء ، اختلاس و فساد مالی در سازمانهای اداری.....
۳۴	هـ - بی خبری روحانیون از اوضاع جامعه و فاصله گرفتن مردم از آنان.
۳۴	۱ - قدرت روحانیون و دوری از اوضاع اجتماعی
۳۵	۲ - پیچیدگی مقررات دینی و گریزان شدن مردم.....
۳۵	و - اثر حوادث جوی و بلاهای آسمانی بر اوضاع مردم
۳۷	فصل دوم - عال و عوامل سیاسی سقوط سلسله ساسانیان.....
۳۷	الف - بروز کشمکشهای داخلی و بحران سیاسی.....
۳۷	۱ - جنگهای داخلی.....
۳۸	۲ - جنایات شاهان و جانشینان علیه یکدیگر.....
۳۹	۳ - جدال نجبا با دربار.....
۴۰	۴ - یکه تازی بزرگ مالکان محلی.....
۴۰	ب - کشتار و شکنجه مخالفین.....
۴۰	۱ - انواع شکنجه.....
۴۲	۲ - اعمال شکنجه های بی رحمانه نسبت به مخالفین سیاسی و پیروان سایر مذاهب.....
۴۳	ج - اشتباهات سیاسی شاهان ساسانی.....
۴۳	۱ - غرور و اعمال نادرست شاهان
۴۴	۲ - اتکاء و وابستگی شدید شاهان به نجبا و فرماندهان سپاه
۴۴	۳ - جاسوسی و تجاوز به نوامیس مردم
۴۵	۴ - تغییر ندادن محل نامناسب پایتخت
۴۶	۵ - بر انداختن ملوک حیره
۴۸	د - بروز انقلابهای مذهبی و مردمی و سرکوب آنها

هـ - رواج بی تفاوتی بین مردم	۴۹
۱ - علل بی تفاوتی مردم	۴۹
۲ - اثر بی تفاوتی مردم در سقوط ساسانیان	۵۰
فصل سوم - علل و عوامل اقتصادی سقوط سلسله ساسانیان	۵۱
الف - نابودی اقتصاد شهری	۵۱
۱ - سیستم دولتی نظارت	۵۱
۲ - انحصار صادرات و واردات توسط شاهان و درباریان	۵۱
۳ - تحمیل مالیاتهای سنگین بر مردم شهر ها	۵۲
ب - نابودی اقتصاد روستایی	۵۳
۱ - بیگاری و اخذ مالیاتهای سنگین از روستائیان	۵۳
۲ - تحقیر روستائیان	۵۴
ج - گسترش فقر عمومی	۵۵
۱ - گسترش تهی دستی در شهر ها	۵۵
۲ - گسترش تهی دستی در روستاها	۵۶
فصل چهارم - علل و عوامل نظامی سقوط سلسله ساسانیان	۵۷
الف - تشکیلات نظامی	۵۷
۱ - تشکیلات ارتش ایران در دوران ساسانیان	۵۷
۲ - پادگانهای نظامی ساسانیان	۵۸
ب - اوضاع درونی ارتش ساسانی	۵۹
۱ - وجود اختلاف بین نظامیان و بروز هرج و مرج	۵۹
۲ - فقدان سرداران با کفایت در سپاه ساسانی	۶۰

۶۱	۳- رواج تجمل پرستی بین نظامیان
۶۲	۴- رواج فساد و بی بند و باری بین نظامیان.....
۶۳	۵- بروز نارضایتی میان سپاهیان
۶۳	ج - عدم حمایت توده ها از ارتش
۶۴	د -تحمیل جنگهای طولانی
۶۵	هـ - عدم ورود شاهان به صحنه ی جنگ
۶۶	باب ۲ - علل و عوامل بروز سقوط سلسله ساسانیان.....
۶۷	فصل پنجم - ظهور اسلام ، ابلاغ پیام و وحدت مسلمین
۶۷	الف - ظهور مذهب برابری و برابری
۶۸	ب - ابلاغ پیام رسول خدا
۶۸	۱- ارسال نامه به امپراتوران جهان
۶۸	۲- مفاد نامه ی ارسالی به شاهنشاه ساسانی
۶۹	۳- پاره کردن توهین آمیز نامه پیامبر
۷۰	ج - عوامل وحدت مسلمین گرد محور اسلام
۷۰	۱- کلمه توحید
۷۱	۲- ایمان به مساوات و عدالت
۷۱	۳- ایمان به شهادت در راه خدا
۷۲	۴- تجلیل از مقام شهیدان
۷۳	۵- تلاش برای کسب ثروت
۷۵	۶- کشف سرزمینهای جدید

فصل ششم - اهداف ، رفتار و کردار مسلمین	۷۷
الف - اهداف متعالی مسلمین	۷۷
۱- الغاء طبقات و رهائی از اسارت و بندگی غیر خدا	۷۷
۲- دشمنی با سلاطین و مترفین و برادری با پابره‌نه‌ها و مستضعفین	۷۸
ب - رفتار و کردار مسلمانان	۸۰
۱- زندگی بی آرایش و ساده رهبر مسلمین	۸۰
۲- سادگی و ایمان سربازان مسلمان	۸۱
۳- واکنش گستاخانه سربازان مسلمان به تحقیر	۸۲
ج- تاثیر برخوردهای سپاهیان مسلمان بر مردم و سربازان ایرانی ..	۸۴
د - تاثیر مسلمان شدن ایرانیانی همچون سلمان فارسی و هرمزان ..	۸۶
بخش ثانی - رویارویی دو اندیشه	۸۹
فصل هفتم - برخوردهای نظامی مسلمانان و ساسانیان تا آغاز نبرد نهاوند	۸۹
الف - از برخورد نخستین تا قادسیه	۸۹
۱- اولین برخورد	۸۹
۲- آغاز سلطنت یزدگرد و نبرد زنجیر	۹۰
۳- نبرد چشمها	۹۰
۴- نبرد پل	۹۱
ب - از جنگ قادسیه تا نبرد نهاوند	۹۱
۱- دعوت یزدگرد به پذیرش اسلام	۹۱
۲- نبرد قادسیه	۹۱
۳- دلیل شکست سپاه ساسانی در قادسیه	۹۲

۹۳	۴- سقوط پایتخت
۹۳	۵- نبرد جلولا و علل شکست
۹۴	۶- سالهای طاعون و قحطی
۹۵	فصل هشتم - مقدمات و خصوصیات نبرد نهاوند
۹۵	الف - علل بروز جنگ نهاوند
۹۵	۱- مشکلات داخلی مسلمین
۹۷	۲- نامه های زندگردد به اعیان و اشراف کشور
۹۸	۳- اجتماع مردم در نهاوند
۹۸	ب - اهداف سپاه نهاوند
۹۹	ج - علل انتخاب نهاوند
۹۹	۱- دارا بودن موقعیت سوق الجیشی
۱۰۰	۲- نزدیکترین و محکمترین منطقه نظامی به حلوان
۱۰۰	۳- حضور فیروزان در نهاوند
۱۰۱	د - آگاهی مدینه از گردهمائی سپاه نهاوند
۱۰۱	۱- رسیدن خبر به کوفه
۱۰۱	۲- واکنش آغازین خلیفه
۱۰۲	۳- تشکیل شورای مشورتی
۱۰۳	۴- استماع نظرات بزرگان
۱۰۶	۵- انتخاب فرمانده سپاه اسلام
۱۰۷	۶- کمک رسانی به سپاه اعزامی

فصل نهم - رویارویی دو سپاه در نهاوند	۱۰۹
الف - حرکت به سوی نهاوند	۱۰۹
۱- مسیر طی شده سپاه اسلام	۱۰۹
۲- بررسی وضعیت مسیر حرکت	۱۱۰
۳- استقرار سپاه اسلام در دشت اسپیدهان	۱۱۰
ب - آگاهی سپاه فیروزان از حرکت لشکر اسلام	۱۱۱
ج - آرایش جنگی دو سپاه	۱۱۲
۱- آرایش جنگی سپاه فیروزان	۱۱۲
۲- آرایش جنگی سپاه نعمان	۱۱۳
د - مقایسه روحیه سربازان دو سپاه	۱۱۳
۱- روحیه سربازان ساسانی	۱۱۳
۲- روحیه سربازان مسلمان	۱۱۴
۳- ملاقات حیرت انگیز سربازی مسلمان با سپهسالار ساسانی	۱۱۵
فصل دهم - روزهای آغازین نبرد نهاوند	۱۱۹
الف - دو روز نبرد نخستین	۱۱۹
۱- تدابیر دفاعی شهر و اطلاع نعمان	۱۱۹
۲- درخواست مذاکره با مسلمین	۱۲۰
۳- نبرد روز نخست	۱۲۱
۴- نبرد روز دوم	۱۲۲
ب - اتخاذ جنگ دفاعی توسط سپاه ساسانی	۱۲۲
۱- پناه بردن به قلعه و خندقها	۱۲۲

- ۲- هدف جنگ دفاعی ۱۲۳
- ج - خروج لشکر فیروزان از مواضع دفاعی ۱۲۴
- ۱- مشاور نعمان با سرداران ۱۲۴
- ۲- حمله جنگی نعمان - روایت اول ، شایعه مرگ خلیفه ۱۲۵
- ۳- حمله جنگی نعمان - روایت دوم ، عقب نشینی تاکتیکی سربازان ۱۲۶
- ۴- حمله جنگی نعمان - روایت سوم ، تحریک سربازان ساسانی ۱۲۶
- فصل یازدهم - نبرد نهائی ، حوادث و عبرت ها** ۱۲۷
- الف - نبرد سه روزه نخستین ، پس از دو ماه توقف ۱۲۷
- ۱- خروج سپاه فیروزان از سنگرها ۱۲۷
- ۲- مغلوبه شدن جنگ ۱۲۸
- ب - نبرد روز آدینه ۱۲۹
- ۱- دیدگاه مورخین درباره ی روز نبرد نهایی ۱۲۹
- ۲- روز سرنوشت ۱۲۹
- ج- باورهای سردار سپاه اسلام ۱۳۰
- ۱- شهادت طلبی نعمان بن مقرن ۱۳۰
- ۲- همسوئی نعمان با پیامبر ۱۳۱
- ۳- واپسین سخنان نعمان ۱۳۳
- ۴- واپسین نماز نعمان ۱۳۴
- فصل دوازدهم - سرانجام نبرد نهائی دو سپاه** ۱۳۵
- الف - صحنه هائی از آوردگاه ۱۳۵
- ۱- میدان خونین نهاوند ۱۳۵

- ۲- کشته شدن نعمان ۱۳۶
- ۳- ادامه جنگ با سردار جدید ۱۳۷
- ۴- کشته شدن عمرو بن معدی کرب ۱۳۸
- ۵- کشته شدن طلیحه ۱۴۰
- ب - ادامه یبرد تا هزیمت سپاه ساسانی ۱۴۰
- ج - هزیمت سپاه ساسانی ۱۴۱
- ۱- آغاز شکست ۱۴۱
- ۲- کشته شدن فیروزان ۱۴۲
- د - تسلیم نهاوند و تنظیم صلح نامه ۱۴۴
- ۱- ورود مسلمین به شهر ۱۴۴
- ۲- تسلیم شهر و مبادله مصالحه نامه ۱۴۴
- ۳- متن مصالحه نامه ۱۴۶
- هـ - سقوط کامل امپراتوری ساسانی ۱۴۷
- ۱- شکست ناباورانه ۱۴۷
- ۲- آزادی باور توده ها ۱۴۹
- فصل سیزدهم - حوادث پس از شکست ارتش ساسانی** ۱۵۱
- الف - گنج نخیل جان نهاوندی ۱۵۱
- ۱- روایت اول - دیدار متولی آتشکده نهاوند با سردار جدید مسلمان ۱۵۲
- ۲- روایت دوم - افشاء گنج توسط فردی عامی از اهالی نهاوند ۱۵۲
- ۳- روایت سوم - افشاء گنج توسط یکی از بزرگان نهاوند ۱۵۳
- ب - اسرار و سرگذشت گنج های نخیل جان ۱۵۳

۱۵۲	۱- اسرار گنج های نخیر جان
۱۵۵	۲- ارسال گنج های نخیر جان به مدینه
۱۵۷	ج - رسیدن خبر پیروزی به مدینه
۱۵۷	۱- دلهره و نگرانی خلیفه
۱۵۸	۲- تجلیل از مقام شهدای گمنام
۱۵۹	فصل چهاردهم - سرنوشت عمر بن الخطاب و یزدگرد سوم
۱۵۹	الف - سرنوشت عمر
۱۵۹	۱- تغییر رفتار مسلمانان پس از کسب پیروزی
۱۶۰	۲- رفتار ناروا با اسیر ایرانی
۱۶۱	۳- دادخواهی اسیر ایرانی از خلیفه
۱۶۲	۴- واکنش خونین اسیر ستم دیده
۱۶۴	ب - سرنوشت یزدگرد سوم
۱۶۴	۱- نسب و نژاد یزدگرد
۱۶۵	۲- آوارگی یزدگرد پس از جنگ نهاوند
۱۶۶	۳- پشت کردن فرمانروایان محلی به یزدگرد
۱۶۷	۴- روی گرداندن مردم از یزدگرد
۱۶۷	۵- کشته شدن یزدگرد به دست آسیابان مروی (روایت اول)
۱۶۸	۶- کشته شدن یزدگرد به دست سربازان مرزدار مروی (روایت دوم)
۱۶۹	۷- کشته شدن یزدگرد به دست یک سنگتراش (روایت سوم)
۱۶۹	۸- تشییع پیکر بی جان یزدگرد

ج - سلطنت و شخصیت یزدگرد	۱۷۰
۱- مدت سلطنت و تاریخ درگذشت یزدگرد	۱۷۰
۲- شخصیت و خصوصیات یزدگرد	۱۷۱
فصل پانزدهم - نتیجه و درسهای عبرت انگیز	۱۷۳
الف - پایه های گرایش مردم ایران به اسلام ، عدالت ، آزادی و رفع تبعیض طبقاتی بود	۱۷۳
ب - واکنش توده ها به دستگاه خلافت	۱۷۴
۱- روی گرداندن مردم ایران از خلفای اموی	۱۷۴
۲- روی گرداندن مردم ایران از خلفای عباسی	۱۷۵
۳- تلاش دینداران ایرانی برای حفظ ارزشهای اساسی اسلام	۱۷۶
ج - شباهتهای سقوط دو شاهنشاهی ساسانی و پهلوی	۱۷۷
۱- شباهتهای علل درونی سقوط سلطنت ساسانی و پهلوی	۱۷۷
۲- شباهتهای علل بیرونی سقوط سلطنت ساسانی و پهلوی	۱۷۸
د - درسهای برای امروز	۱۷۹
۱- به ابوذر نشان ارج نهم	۱۷۹
۲- خانه نشین کردن شخصیتهای ملی و مذهبی	۱۸۰
۳- روشی ساده برای تغییر روپاء پیش بینیم	۱۸۱
باورقی های کتاب سقوط ۲۱	۱۸۳
فهرست منابع و مآخذ کتاب سقوط ۲۱	۲۰۲
مقالات	۲۰۶

پیش گفتار

سخنی با خوانندگان

کتابی که در دست دارید، توسط فرزانه فقید زنده یاد دکتر محمد حسن بردبار پژوهش و نگارش شده است. این نوشتار حاصل سال ها کنکاش و بررسی موشکافانه بر روی تاریخ ایران باستان است که توسط نگارنده فقید گردآوری شده است.

از آنجائی که چاپ و نشر این کتاب پس از بیوستن نویسنده آن به یزدان یگانه صورت گرفته است خاطر نشان می سازم ، به حرمت نگارنده خاموش این اثر، ویرایش کتاب در حد امکان بدون هیچگونه تغییری در کلمات آن صورت پذیرفته است و عینا کلمات نویسنده در پیش روی شما گذاشته شده است.

کتاب حاضر با همکاری صمیمانه استاد گرانقدر جناب آقای کیومرث دانشگر و همچنین کوشش سرکار خانم لیدا پورغفاری آماده و به زیر چاپ رفته است.

آرش بردبار

۱۳۹۲

به نام خداوند جان و خرد

دیباچه

اگر روشنای دل مردم از تار ساخت حکومتی برگردد ، هیچ نیروی نظامی و امنیتی را یارای جلوگیری از سقوطش نیست. این تجربه‌ی ثابت شده‌ی تاریخ ایران و جهان است. عوامل موجدستی و بی‌تفاوتی و قطع حمایت توده‌ها از حکومت‌ها و دلایل سقوط امپراتوری‌های کوچک و کلان و حتی تمدن‌های مختلف جهان ، عمدتاً درونی‌اند. عامل یا عوامل برونی و خارجی فقط تسریع کننده‌ی سقوط هستند. عوامل درونی پوسانده ، فاسدساز و نهایت ساقط کننده‌ی یک نظام ، یک شبه عمل نمی‌کنند ، بلکه بتدریج و طی سالیان متمادی خوره وار اندام نا هماهنگ دستگاه را متلاشی می‌سازند. در قرون پیش به علت نبود وسایل ارتباط جمعی سریع ، مدت عملکرد عوامل درونی و زمان آگاه شدن مردم از اوضاع حاکم طولانی‌تر بود و در دوران معاصر به سبب وجود ارتباطات اجتماعی قوی و گردش سریع خبر ، آگاهی مردم به مسائل ، عینی‌تر و مدت زمان عمل کرد عوامل مذکور کوتاه‌تر است. سابق ، حاکم را به ندرت می‌دیدند و افکارش کمتر میان عموم مطرح می‌شد. امروزه ، هر لحظه در جریان سخنان ، اندیشه و اعمال حاکمان و اطرافیانش قرار بگیرند.

در خلال چهار قرن و ربع فرمانروایی شاهنشاهان ساسانی ، به ویژه سده‌ی آخر عمر آن سلسله ، ابر تیره‌ی تبعیض طبقاتی و فردی ، جابلوسی ، تملق ، دروغ ، افتراء ، تجمیل‌گرایی و تجمیل‌پرستی ، فساد دستگاه‌های دولتی ، فقد آزادی ، سرخوردگی پاک‌دامنان و روشنفکران ، قطع پیوند معنوی بین مردم و حکومت آسمان جامعه‌ی ایران را فرو می‌پوشاند و این اوضاع اسفبار جزء تفکیک ناپذیر جامعه‌ی ایران به ویژه طبقات بالا و ممتاز و وابستگان به دربار می‌شود. این واقعیات به طوری با زندگی روزمره‌ی مردم عجین می‌گردد و مردم چنان در آن غرق می‌شوند که تصور شرایط و اوضاعی غیر از آن و داشتن جامعه و حکومتی عاری از تبعیض و فساد ، در هیچ مخیله‌ای خطور نمی‌کند. عموم مردم وجود چنین جامعه‌ای را سرنوشت محتوم و تغییر ناپذیر و محکوم خود می‌پندارد و دستگاه تبلیغاتی حاکم نیز چنین اوضاعی را ناشی از فرهنگ و اعتقادات مردم قلمداد می‌کند و می‌پراکند که پادشاه و حاکمان از نژاد برترند و سلطنت و دیعه‌ای است که پروردگار به پادشاه داده است. هیأت حاکمه از طبقات برتر و برگزیدگان خداوند هستند و هرکس کمترین تردیدی به ذهنش راه دهد ، در واقع با خواست خدا در افتاده است و محکوم

به نابودیست. در اواخر دوران ساسانیان، هرج و مرج گسترده و فساد آشکارا و در پرده، چنان کشور را فرا می‌گیرد که آگاهان فروپاشی عاجل و محتوم جامعه‌ی طبقاتی ایران را پیش‌بینی می‌کنند.

نوشته حاضر را قصد و مجال مقایسه‌ی مستقیم و کامل عوامل سقوط شاهنشاهی ساسانیان با شاهنشاهی پهلوی نیست. لکن برشمردن و تحلیل عوامل سقوط ساسانیان، به‌طور گویایی شناخت مشترکات فراوان آن‌ها و شناخت عوامل سقوط شاهنشاهی ایران در روزگار ما را در پی خواهد داشت. با این تفاوت که در دوره‌ی ساسانیان پس از چند قرن - ولی در دوره‌ی پهلوی - پس از نیم قرن، نتیجه‌ی فساد آشکار می‌شود. به هر حال، چه در سقوط ۲۱ هجری قمری و چه در سقوط ۵۷ هجری شمسی، نیروی نظامی نتوانست مانع فروپاشی دستگاهی شود که از درون پوسیده شده و دستگاه تبلیغاتی آن‌ها به سر حد اشباع رسیده بود.

این نوشته با دو بخش علل و عوامل سقوط سلسله‌ی ساسانی و واقعیات و حوادث رویارویی دو اندیشه آغاز می‌شود و بررسی علل پوشیده شدن و فساد و تباهی و سرانجام سقوط شاهنشاهی عظیم ساسانی را در دو باب اصلی علل درونی و علل بیرونی سقوط پی می‌گیرد و در هر بخش و هر باب به مطالعه‌ی جزئیات مطالب در پانزده فصل می‌پردازد.

با ایجاد فضای نوشتاری خاص برای برقراری ارتباط مستقیم با خواننده و قرار دادن آنان در زمان وقوع حوادث دوران ساسانی، تلاش شده است، که بیشتر از افعال حال استفاده شود. در این نوشتار سعی شده است از واژه‌های وارداتی در حد امکان پرهیز شود، در برخی جملات، سجع به کار گرفته شده است تا ذهن خواننده‌ی پیگیر مطالب تاریخی و حوادث دلگیر، اندکی نشاط و طراوت یابد و به آسانی در دامن سنگین خستگی فرو نخرد.

دکتر محمد حسن بردبار

تهران - پاییز ۱۳۷۷